
Animizm i naturalizm – intrygująca symetria

Paweł Chyc

ORCID: 0000-0002-5896-3868

*There can be more than one true answer to a question,
more than one good way to do something*

James Laidlaw¹

Tematyka indygenizowania przyszłości skłania mnie do refleksji nad możliwością korespondencji wiedzy ludności pochodzenia rdzennego z wiedzą naukową. Nauka stanowi fundament (po)nowoczesnego świata, gdyż leży u podstaw technologii, na których nasz (i coraz bardziej Ich) świat jest uformowany. Stoimy właśnie u progu być może największej rewolucji technologicznej, jaką stworzyła ludzkość – sztucznej inteligencji. Czy zwrócenie się w kierunku wiedzy indygenicznej może dostarczyć nam nowej perspektywy poznawczej na zmieniającą się wokół nas rzeczywistość? Uważam, że jest to możliwe, i chciałbym w tej dyskusji zasygnalizować, że niektóre indygeniczne idee mogą dostarczyć zasadniczego wglądu,

1 J. Laidlaw, *The Subject of Virtue. An Anthropology of Ethics and Freedom*, Cambridge University Press, New York 2013, s. 224. Pol. „Może istnieć więcej niż jedna prawdziwa odpowiedź na pytanie, więcej niż jeden dobry sposób, by coś zrobić”.

Paweł Chyc – dr, pracownik w Zakładzie Socjologii Poznawczej UwB. Antropolog kognitywny, prowadził badania etnograficzne pośród ludu Moré w boliwijskiej Amazonii. Oprócz badań etnologicznych w Amazonii (ethnohistoria, etnografia) interesuje się społecznymi i poznawczymi aspektami transmisji kulturowej. Ostatnio opublikował: *Tworzenie wspólnego ciała, czyli o przetwarzaniu terenu wśród boliwijskich Moré*, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 2021, t. 7. Kontakt: p.chyc@uwb.edu.pl

który jest intrygująco podobny do ustaleń niektórych współczesnych stanowisk w obrębie nauk przyrodniczych.

Zarówno moje własne doświadczenia z badań terenowych w Boliwii, jak i znajomość regionalnej literatury etnograficznej skłaniają mnie do zwrócenia uwagi na najpopularniejszą tubylczą ideę w Amazonii (i poza nią), jaką jest animizm². Animizm prawdopodobnie nie bez powodu był i jest najbardziej rozpowszechnionym sposobem konceptualizacji świata pośród ludności pochodzenia rdzennego. Na przykład dostarcza on ważnego wglądu w kluczowy dla wszystkich żywych istot aspekt rzeczywistości, tj. w sprawczość (*agency*). Philippe Descola dokonał klasycznej już dziś syntezy animizmu, uznając go za jedną z czterech podstawowych ontologii filtrujących ludzkie doświadczenie rzeczywistości³. Na potrzeby zilustrowania mojego stanowiska skorzystam z systematyki zaproponowanej przez Descolę i przyjrzę się wiedzy ludności pochodzenia rdzennego i wiedzy naukowej przez pryzmat leżących u jej podstaw ontologii – animizmu i naturalizmu. Poniżej zestawiam ze sobą wiedzę indygeniczną (ontologię animistyczną) z wiedzą z zakresu nauk przyrodniczych (ontologię naturalistyczną) w kontekście zagadnienia sprawczości (*agency*).

Animizm

W ontologii animistycznej sprawczość (*agency*) jest przyjmowana jako punkt wyjścia. Istnieć oznacza mieć jakiś stopień sprawczości. Źródłem tej sprawczości jest ukryta (*opaque*) dynamika wnętrza każdej istoty, konceptualizowana najczęściej za pomocą tłumaczonych z języków indygeniczných pojęć: ducha (*spirit*), duszy (*soul*) lub osoby (*person*). Kwintesencję animizmu stanowi rozpoznanie, że pomimo różnorodnych zewnętrznych manifestacji (ciał), wszystkie byty współdzielą ludzkie wnętrza⁴. Innymi słowy, wspólna dla nich jest ludzka fenomenologia – świadomość. Na przykład, dla amazońskiego animisty jest oczywiste, że inne niż ludzkie byty również przeżywają świat w sposób świadomy, potencjalnie tak jak ludzie. Choć zakres tej świadomości

2 L. Costa, C. Fausto, *The Return of the Animists. Recent Studies of Amazonian Ontologies*, „Religion and Society” 2010, t. 1, nr 1; E.B. Viveiros de Castro, *Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere*, seria „Masterclass Series” 1, HAU, Manchester 2012.

3 P. Descola, *Beyond Nature and Culture*, przeł. J. Lloyd, The University of Chicago Press, Chicago 2013.

4 Tamże, s. 129.

może być stopniowalny, nie ulega wątpliwości, że w animizmie jest ona fundamentalna i powszechna.

Naturalizm

W ontologii naturalistycznej zagadnienie sprawczości długo było problematyczne, przede wszystkim ze względu na trudności w jej precyzyjnej konceptualizacji. Zmieniło się to jednak wraz z rozwojem nauk o poznaniu, że sprawczość (*agency*) jest nierozzerwalnie związana z poznaniem (*cognition*) i świadomością (*consciousness*)⁵. O ile w animizmie tym, co na poziomie fenomenologicznym łączy wszystkie byty, jest ludzkie wnętrze, o tyle w naturalizmie świadomość stała się dystynkcją między człowiekiem a światem przyrody⁶. Kartezjańskie stanowisko przeciwko istnieniu świadomości i zdolności poznawczych u stworzeń innych niż ludzkie miało tak silną pozycję w naturalizmie, że dopiero dwie dekady temu wybitni badacze uznali za konieczne udowadnianie w publikacjach, że zwierzęta inne niż ludzie, a nawet ludzkie niemowlęta, są świadome⁷. W rezultacie ostatnie dwadzieścia lat badań nad poznaniem i świadomością w intrygujący sposób zbliżyły do siebie animizm i naturalizm.

Współcześnie prym w naturalistycznych badaniach nad poznaniem i świadomością zaczynają wieść Bayesowskie podejścia do zagadnienia świadomości oparte na formalizmie FEP – zasadzie wolnej energii (*Free Energy Principle*)⁸. Warto podkreślić, że ten kierunek badawczy, chociaż stosunkowo młody, zyskuje popularność co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, obejmuje on jedne z najlepiej umocowanych empirycznie i matematycznie współczesnych teorii świadomości. Oznacza to, że nie tylko są one zgodne z ustabilizowanym korpusem wiedzy biologicznej (i fizycznej), lecz również

5 F. Baluška, M. Levin, *On Having no Head. Cognition Throughout Biological Systems*, „Frontiers in Psychology” 2016, t. 7; Ch. Fields, M. Levin, *How do Living Systems Create Meaning?*, „Philosophies” 2020, t. 5, nr 36.

6 P. Descola, *Beyond Nature and Culture*, s. 129.

7 Na przykład: J. Panksepp, *Affective Consciousness. Core Emotional Feelings in Animals and Humans*, „Consciousness and Cognition” 2005, t. 14; C. Trevathan, *What is it Like to Be a Person Who Knows Nothing? Defining the Active Intersubjective Mind of a Newborn Human Being*, „Infant and Child Development” 2011, t. 20, nr 1.

8 W. Rorot, *Bayesian Theories of Consciousness. A Review in Search for a Minimal Unifying Model*, „Neuroscience of Consciousness” 2021, t. 7, nr 2.

wypracowują matematyczny formalizm, pozwalający na tworzenie modeli bazujących na tych teoriach i ich testowanie. Po drugie, nurt ten dopuszcza – co najważniejsze dla mojego stanowiska – że świadomość (*consciousness*) i poznanie (*cognition*) mogą być możliwe do rozpoznania już od początku ewolucji życia na ziemi⁹. Tym samym animizm i naturalizm (zaktualizowane na przykład badaniach opartych na FEP) dostarczają zasadniczo podobnego wniosku, że świadomość jest fundamentalna i nie ogranicza się tylko do istot ludzkich.

Animizm jest prawdopodobnie najstarszym sposobem konceptualizowania świata przez ludzi¹⁰. Nie zestawiam go tutaj z wiedzą naukową po to, aby dodać mu wiarygodności. Animizm nie potrzebuje potwierdzenia w nauce, aby trwać. Wygląda na to, że przez wieki miał i ma się bardzo dobrze. Przywołałem te dwie perspektywy, aby zasygnalizować, że zupełnie różne drogi poznania mogą przynieść podobny wgląd w rzeczywistość. W tym przypadku chodzi o kluczową rolę, jaką w świecie przyrody pełni świadomość. Obie te perspektywy ją rozpoznają, choć posługują się zupełnie innymi narzędziami poznania. Biorąc pod uwagę naszą przyszłość, można orzec, że stoimy właśnie u progu rewolucji technologicznej, po raz pierwszy tworzącej „narzędzie” inne niż wszystkie. Technologię, której ukryta (*opaque*) wewnętrzna dynamika jest dla nas niezrozumiała. Z animistycznego punktu widzenia zignorowanie sprawczości tego złożonego systemu może okazać się ogromnym błędem. Być może warto nie pomijać tej perspektywy.

9 M. Ramstead i in., *Steps Towards a Minimal Unifying Model of Consciousness. An Integration of Models of Consciousness Based on the Free Energy Principle*, PsyArXiv, 6 lipca 2023, <https://osf.io/preprints/psyarxiv/6eqxh> (9.08.2024).

10 *Sacred Nature. Animism and Materiality in Ancient Religions*, red. N. Laneri, A. Perdibon, Oxbow Books, Oxford 2022.